Глава 14

Споразумение за окупация

Молотов предава на британските и американските дипломати копие от писмо на Кимон Георгиев, потвърждаващо завършилото изтегляне на всички български сили от окупираните територии към 25 октомври. (141) Последната стъпка към примирието е направена. След внасяне на всички уточнения и подобрения окончателният текст на споразумението е съгласуван между представителите на трите Велики сили и предоставен на българската делегация на следващия ден.

На 28 октомври в три часа следобед предложеният текст е подписан без възражения от българска страна.

Споразумение за примирие

между правителствата на Съюза на съветските социалистически републики, Обединеното кралство и Съединените американски щати, от една страна, и правителството на България, от друга страна:

Правителството на България приема условията за примирие, предложени от правителствата на Съветския съюз, Обединеното Кралство и Съединените американски щати, действащи от името на всички Обединени нации, които се намират във война с България.

На основание на гореизложеното представителите на...(следват имената на упълномощените представители)... подписаха следните условия:

1. а) България, като спря военните действия против Съюза на съветските социалистически републики на 9 септември 1944 г. и като скъса отношенията си с Германия на 6 септември 1944 г. и с Унгария на 26 септември 1944 година, прекрати военните действия против всички други Обединени нации;

б) Българското правителство се задължава да разоръжи германските въоръжени сили, намиращи се в България, и да ги предаде в качеството им на военнопленници.

Българското правителство също така се задължава да интернира поданиците на Германия и нейните сателити.

в) Българското правителство се задължава да издържа и да предоставя такива сухопътни, морски и въздушни сили, които могат да бъдат определени за служба под общото ръководство на съюзното (съветското) Главно командване. Тези сили не трябва да се използват на територията на съюзниците, без предварителното съгласие на заинтересованото съюзно правителство;

г) След прекратяването на военните действия против Германия българските въоръжени сили трябва да бъдат демобилизирани и приведени в мирновременно положение под надзора на Съюзната контролна комисия.

2. Българските въоръжени сили и чиновници трябва да бъдат изтеглени от територията на Гърция и Югославия в установения за това срок съгласно предварителното условие, прието от българското правителство на 11 октомври 1944 г.; българските власти трябва да вземат незабавни мерки за изтеглянето от гръцка и югославска територия на онези българи, които са били български поданици на 1 януари 1941 г., и да отменят всички законодателни и административни положения, които се отнасят до анексирането или включването в България на гръцка и югославска територия.

3. Българското правителство ще осигури на съветските и други съюзни войски възможността за свободно придвижване на българска територия във всяко направление, ако по мнението на съюзното (съветското) Главно командване това се наложи от военната обстановка, при което българското правителство ще окаже пълно съдействие на това придвижване със своите съобщителни средства и за своя сметка по суша, по вода и въздух.

4. Българското правителство ще освободи незабавно всички съюзнически военнопленници и интернирани. До получаване на по-нататъшни инструкции българското правителство ще осигури за своя сметка всички съюзнически военнопленници, интернирани, преместени лица и бежанци, включително поданиците на Гърция и Югославия, с достатъчно храна, дрехи, медицинско обслужване и санитарни и хигиенни предмети, а така също и с превозни средства за връщане на всяко от тези лица в държавата му.

5. Българското правителство ще освободи незабавно, независимо от поданството и националната принадлежност, всички лица, които са арестувани във връзка с тяхната дейност в полза на Обединените нации, или защото са съчувствали на делото на Обединените нации, или поради техния расов произход и религиозни убеждения, а така също ще отмени всяко дискриминационно законодателство и произтичащите от него ограничения.

6. България ще сътрудничи за задържането на лица, обвинени във военни престъпления, и за тяхното съдене.

7. Българското правителство се задължава да разтури веднага всички прохитлеристки или други фашистки политически, военни, военизирани и други организации на българска територия, които водят враждебна на Обединените нации пропаганда, и да не допуска занапред съществуването на такъв род организации.

8. Издаването, внасянето и разпространяването в България на периодична и непериодична книжнина, представянето на театрални спектакли или филми, работата на радиостанциите, пощенските телеграфните и телефонните служби ще стават по споразумение със съюзното (съветското) Главно командване.

9. Българското правителство ще възстанови цялата собственост на Обединените нации и на техните поданици, в това число гръцката и югославската собственост, и ще внесе репарации за загубите и вредите, причинени от войната срещу Обединените нации, в това число на Гърция и на Югославия, които могат да бъдат установени впоследствие.

10. Българското правителство ще възстанови всичките права и интереси на Обединените нации и техните поданици в България.

11. Българското правителство се задължава да върне на Съветския съюз, на Гърция, Югославия и на другите Обединени нации в срокове, посочени от Съюзната контролна комисия, в добро състояние и изправност всички ценности и материали, изнесени от страна на Германия и България през време на войната от териториите на Обединените нации, принадлежащи на държавни, обществени, кооперативни организации, предприятия, учреждения или отделни поданици, като фабрики и работно оборудване, локомотиви, железопътни вагони, трактори, автомобили, исторически паметници, музейни ценности и всяко друго имущество.

12. Българското правителство се задължава да предаде в разположение на съюзното (съветското) Главно командване в качеството на трофеи цялото намиращо се на българска територия военно имущество на Германия и нейните сателити, включително намиращите се в български води плавателни съдове на Германия и нейните сателити.

13. Българското правителство се задължава да не допуска без разрешението на Съюзната контролна комисия изнасянето или експроприирането на каквото и да е имущество (включително ценности и валута), принадлежащо на Германия и Унгария или на техни поданици и лица, които живеят на техни територии

или на територии, заети от тях. Българското правителство ще пази това имущество по реда, определен от Съюзната контролна комисия.

14. Българското правителство се задължава да предаде на съюзното (съветското) Главно командване всички плавателни съдове, принадлежащи на Обединените нации и намиращи се в българските пристанища, независимо в чие разпореждане са тези съдове, за използване от съюзното (съветското) Главно командване през време на войната против Германия и Унгария за общия интерес на съюзниците, като тези плавателни съдове впоследствие ще бъдат върнати на техните собственици.

Българското правителство носи пълна материална отговорност за всяка повреда или унищожаване на описаното по-горе имущество до момента, в който ще го предаде на съюзното (съветското) Главно командване.

15. Българското правителство трябва редовно да изплаща парични суми в българска валута и да предоставя стоки (гориво, хранителни продукти и пр.), средства и услуги, които могат да потрябват на съюзното (съветското) Главно командване за изпълнение на неговите функции.

16. Българските търговски плавателни съдове, които се намират както в български, така и в чужди води, ще бъдат под оперативния контрол на съюзното (съветското) Главно командване за използване в общ интерес на съюзниците.

17. Българското правителство ще осигури в случай, че това е необходимо, използването на българска територия на промишлените и транспортните предприятия, на средствата за връзка, силовите централи, предприятията и учрежденията за обществено ползване, складове за горивни и други материали, съгласно инструкциите, дадени през време на примирието от страна на съюзното (съветското) Главно командване.

18. През целия период на примирието в България ще действа Съюзна контролна комисия, която ще регулира и следи изпълнението на условията за примирие под председателството на представителя на съюзното (съветското) Главно командване с участие на представители на Обединеното кралство и Съединените американски щати.

През периода между влизането в сила на примирието и завършването на военните действия против Германия Съюзната контролна комисия ще бъде под общото ръководство на съюзното (съветското) Главно командване.

19. Настоящите условия влизат в сила от момента на тяхното подписване.

Съставено в Москва в четири екземпляра, всеки от тях надписан на английски, руски и български език, като текстовете на руски и английски език са автентични.

За правителствата на Съюза на съветските социалистически републики, Обединеното кралство и Съединените американски щати:

Представител на съветското Главно командване: маршал Фьодор Толбухин

Представител на върховния командващ на съюзниците в Средиземноморието: генерал Джеймс Гамел

За правителството на България: Петко Стайнов, Добри Терпешев, Никола Петков, Петко Стоянов

Москва, 28 октомври 1944 г.

Съставен е и допълнителен протокол, в който се уточнява изпълнението на поетите задължения от българска стана за доставяне на хранителни продукти на Югославия и Гърция, предаване на военното имущество и плавателните съдове на съветското командване и снабдяването с местна валута на съюзническите мисии. (142)

Между московското споразумение и неподписаното споразумение от Кайро има множество сходства, но и някои съществени различия. И двете постановяват прекратяване на военните действия срещу Обединените нации и освобождаване на всички задържани съюзнически военни и цивилни лица. Скъсване на отношенията с Германия, обезоръжаване на германските войници и контрол върху собствеността на Райха. Отмяна на дискриминационното законодателство и освобождаване на всички задържани по политически причини. Даване под съд на обвинени във военни престъпления. Изтегляне на българските войски и администрация от окупираните територии. Осигуряване на свободно придвижване на съюзническите сили в страната, контрол върху транспорта и използване на транспортните съоръжения. Възстановяване на цялата

собственост на Обединените нации и изплащане на репарации за нанесени щети. Осигуряване на съюзническите мисии с необходимите им стоки, услуги и съоръжения.

Въпросът кога да бъде извършена демобилизацията и привеждане на армията към мирновременна численост, ясно разписан в московското споразумение, остава неуточнен в споразумението от Кайро и подлежи на дискусии по няколко причини. Преговорите в Египет започват, когато България е обявила неутралитет, и в текста на предложеното примирие не е поставено условие за обявяване война на Германия, но е логично да се очаква допълнителното предявяване на такова изискване. Съюзниците не разполагат с военни формирования на Балканите, които биха могли ефикасно да се противопоставят на Вермахта. Още първоначалният план на генерал Донован, одобрен от президента Рузвелт, предвижда използването на „700 000 обучени и добре въоръжени български войници" във войната срещу Хитлер. Преминаването на България на страната на съюзниците и нейното включване във военните действия биха мотивирали Турция окончателно да изостави своя неутрален статут. От друга страна, твърдата решимост на британците да запазят своето влияние в Гърция не предполага предоставяне на възможности, които България би могла да използва в бъдещи преговори за запазване на земите в Беломорието, основани на евентуални заслуги във война с Германия. Доколко и кога българската армия е щяла да бъде демобилизирана, е хипотетичен въпрос, въпреки че изглежда невероятно някоя от Великите сили да би попречила на българските намерения за обявяване и водене на война срещу Райха.

Сходствата между споразумението, което Мошанов отказа да подпише през септември, и московското, общо взето, свършват.

Текстът на чл. 1 от споразумението подписано в Кремъл започва с констатация на една огромна лъжа: „1. а) България, като спря военните действия против Съюза на съветските социалистически републики на 9 септември 1944 г..." България не е спирала военните действия срещу СССР, защото никога не ги е започвала. До 5 септември двете страни имат непрекъснати дипломатически отношения, а от тази дата България е скъсала с Германия, обявила ѝ е война и не е произвела нито един изстрел срещу нахлуващата Червена армия. Подобна клауза е логично да бъде включена в египетския проект, защото България и съюзниците са се сражавали, макар и само в небето, но е абсурдна в контекста на протеклите българо-съветски отношения. За Сталин обаче е изключително ва-

жно страната да бъде окачествена като враг, срещу който е воювал, защото това би му позволило да се разпорежда както намери за добре с признатото право на победител.

Още преди началото на преговорите в Египет представителите на Западните съюзници са инструктирани да подчертаят, че независимостта на страната ще бъде запазена. (143) Никъде в споразумението от Кайро не се предвижда установяване на постоянно действащ орган – Съюзническа контролна комисия, с правомощия на върховна власт в България.

Снабдяването с българска валута, стоки и услуги на мисиите на САЩ и Великобритания, както е предвидено в допълнителния протокол от Кайро, не означава цялостна издръжка на окупационна армия, което се случва и се основава на разпоредбите на член 15 от московското споразумение.

Западните съюзници нито демонстрират категорично намерение да окупират България, нито разполагат с армии, които да се настанят в страната и да бъдат издържани от българския народ.

В американско-британския текст не се споменава за интерниране на поданиците на други държави, намиращи се в съюз с Германия, нито за отнемане на тяхната собственост в полза на съюзниците.

Според московското примирие се изисква предаването на цялото военно имущество, собственост на Германия и нейните сателити, на съветското Главно командване като военен трофей. В проектоспоразумението от Египет няма такова условие и след като България обявява война на Германия, което става на 5 септември, тя би могла да задържи като военен трофей това имущество, вместо да го предава на друга държава.

Московският текст регламентира налагането на тотална цензура от съветското Главно командване върху всички печатни издания, радиопредаванията, филмите и театралните представления и контрол на телефонните разговори (да се чете подслушване). Димитров дава и допълнителни напътствия: „под флага на военна цензура, необходима във военно време, трябва драстично да се проведе и другата, политическата цензура, като не се допуща в печата нищо, което вреди на делото на Отечествения фронт". (144) Пропуснал е да спомене да не се огласява нищо за предстоящия грабеж от страна на съветската армия, но вероятно е приел, че това се подразбира, а и окупационните власти ще имат грижата.

Московското споразумение разпорежда поставянето под властта на съветското Главно командване използването на про-

мишлените предприятия, транспортните средства и инфраструктура, с което се създават нужните предпоставки за законното присвояване на национална собственост.

Що се отнася до спекулациите и опитите за тенденциозно тълкуване на записаното в последния член на споразумението от Кайро – „България да се съобрази с всички допълнителни инструкции за привеждане в действие на примирието", е уместно да бъдат припомнени указанията за неговото прилагане, дадени от американския държавен секретар Хъл: „...ще бъде добре да не се преувеличава всеобхватността на член 13 като клауза за всякакви неща, които могат да бъдат разглеждани от гръцкото и югославското правителство (в изгнание, б.а.) като покана да представят различни искания". (145) Тези указания са дадени на съюзническите дипломати точно по времето, когато Мошанов отказва да го подпише, изтъквайки несъществуващи тежки условия. С други думи, споразумението служи за това, за което е създадено, и не отваря врата за спекулации и произволни интерпретации. Интересен е въпросът дали ако то бе подписано, земите в Беломорието щяха да останат цялостно и безвъзвратно загубени за България. В него се постановява „изтегляне от всички съюзнически територии", което е съвсем логично предвид, че те са отнети от Гърция със силата на германското оръжие. След окупацията на България от Червената армия и тенденцията за превръщане на страната в съветски сателит западните съюзници заемат още по-категорични позиции, водени от намерението да не допуснат Сталин до Средиземноморието и Проливите. При подготвянето на мирния договор с България през 1946 г. Съединените щати обаче правят изненадващо предложение за предоставяне на свободно пристанище на страната на Бяло море и транзитни привилегии на българските търговци при преминаването им през Солун, Кавала и Дедеагач. Предложението е обсъдено от Политбюро на Централния комитет на съветската компартия на съвещание за изготвяне на мирните договори. (146) Съвещанието се е състояло 16 дни след прочутата реч на Чърчил във Фултън, в американския щат Мисури, където той обявява разделянето на Европа от „желязна завеса", зад която Съветският съюз установява „тоталитарен контрол" от „полицейски правителства". Този икономически излаз не е даден на България поради противопоставянето на Гърция и нежеланието на Кремъл да допусне проникване на западно влияние, което би пречило на процеса на комунизация.

Поради ангажираността с военните действия на маршал Толбухин властта в Съюзната контролна комисия се упражнява от неговия заместник генерал Бирюзов. Политбюро на ЦК на съветската компартия утвърждава с решение от 13 ноември постановлението на Съвета на народните комисари на СССР, с което се въвежда многобройна съветска администрация в СКК. Упълномощените представители заемат всички ръководни постове в централните и оперативните органи на комисията, поемат върховното ръководство и контрол над българската армия, флота, пристанищата, железопътната инфраструктура, комуникациите, най-важните предприятия и гражданските учреждения. (147) На 29 ноември българското правителство е уведомено от Кремъл, че всички контакти между него и СКК ще се осъществяват само чрез съветското Главно командване. Всякакви официални обръщения към представители на западните съюзници са забранени. (148) Бъдещите опити на американските и английските дипломати за промяна в съотношението на силите чрез по-значимо участие в работата на СКК и стимулиране на прозападно ориентирана демократична опозиция ще останат безуспешни.